

БЕЛАРУСКАЕ ПЫТАННЕ Ё ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ
Ё ПОГЛЯДАХ ПОЛЬСКІХ НАЦЫЯНАЛЬНЫХ ДЭМАКРАТАЎ
І КАНСЕРВАТАРАЎ У 1920-я гг.

Нацыянальнае пытанне, у тым ліку беларускае, у Польшчы з'яўлялася ключавым ва ўнутранай і знешняй палітыцы. Яно вызначала грамадска-палітычнае, сацыяльна-эканамічнае і культурнае жыццё заходнебеларускага рэгіёна, мэты дзейнасці дзяржавы і мясцовай адміністрацыі ва ўсіх сферах – ад арганізацыі школьнай справы, да ажыццяўлення аграрнай рэформы. Першыя даследаванні беларускага пытання адрознівала невялікая адлегласць па часе ад непасрэдных падзей і працэсаў, якія вывучаліся. На працы значны ўплыў мела палітыка польскай дзяржавы, унутрыпалітычныя супярэчнасці і міжпартыйныя канфлікты, аўтары часта з'яўляліся не толькі навукоўцамі, але і грамадска-палітычнымі, дзяржаўнымі дзеячамі, якія прапаноўвалі сваё бачанне беларускай праблематыкі і спосабы вырашэння нацыянальнага пытання. Перад польскімі ўладамі ў 1920-я гг. востра стаяла задача інтэграцыі далучаных усходніх тэрыторый, што патрабавала адпаведнага абгрунтавання. Асобны інтарэс выклікае ацэнка польскімі даследчыкамі нацыятворчага патэнцыялу беларускага насельніцтва. Пытанні этнічнасці, нацыябудаўніцтва і перспектывы беларускай дзяржаўнасці таксама знаходзіліся ў цэнтры ўвагі аўтараў, якія выказваліся па беларускім пытанні.

Лідар нацыянальна-дэмакратычнага палітычнага накірунку ў Польшчы Р. Дмоўскі ў сваім творы «Думкі сучаснага паляка» ўжо ў 1903 г. акрэсліў наступную мадэль польскага погляду на ўсходнія землі і нацыятворчы патэнцыял беларусаў. Зыходзячы з нацыянал-дарвінізму, ідэі аб барацьбе народаў, ён прызнаваў за беларусамі і іншымі суседнімі народамі некаторыя культурныя адрозненні, але адмаўляў ім у перспектыве стварэння ўласнай нацыі і дзяржавы. Беларусы адносіў на катэгорыі цывілізацыйна пасіўных народаў, што абумовіла польскую місію на ўсходзе – несці культуру і спрыяць далучэнню да прагрэсіўнай польскай цывілізацыі. Узорам асіміляцыі беларусаў для Р. Дмоўскага з'яўлялася палітыка Рэчы Паспалітай адносна шляхты ВКЛ, якая прывяла да яе паланізацыі [1, s. 66, 114]. Аналагічна Дмоўскім былі закладзены асноўныя накірункі польскай асіміляцыйнай палітыкі, якія вынікалі з яго аналізу небяспекі для польскага народа, зробленага яшчэ ў 1914 г. у працы «Упадак кансерватыўнай думкі ў Польшчы». Дзве з трох пагроз, адзначаных ім, датычыліся менавіта беларускіх зямель. Першай з'яўлялася перспектыва заняпаду польскай культуры на «крэсах» і рост нацыянальнай самасвядомасці беларусаў. Другая – змяншэнне польскага землеўладання на ўсходзе [2, s. 63–64]. Менавіта ідэі Р. Дмоўскага, агучаныя яшчэ да Першай сусветнай вайны, заклалі аснову нацыянальна-дэмакратычнага падыходу да нацыянальнага пытання ў Польшчы і атрымалі далейшае развіццё ў працах іншых аўтараў.

У першыя гады існавання міжваеннай Польшчы праблема нацыянальных меншасцей разглядалася ў розных аспектах: у кантэксце перавагі інкарпарацыі над федэралізацыяй; забеспячэння ўнутранай і знешняй бяспекі дзяржавы; пошуку шляхоў інтэграцыі ўсходніх зямель; унутрыпалітычнага супрацьстаяння правых і левых сіл у Польшчы. Супрацьстаянне нацыянальна-кансерватыўных сіл з левымі прыводзіла да крытыкі сацыялістычных партый, іх палітыкі, якая на думку правых, толькі спрыяла сепаратызму на ўсходніх землях і росту рэвалюцыйных настрояў. Правыя партыі апелявалі да спадчыны Рэчы Паспалітай, а нацыянал-дэмакраты імкнуліся да нацыянальнай гамагенізацыі польскай дзяржавы.

Беларускім пытаннем у 1920-я гг. займаўся І. Барташэвіч, звязаны з нацыянальнымі дэмакратамі. Для Барташэвіча беларусы ўяўляліся прадстаўнікамі «братняга племені», якое цалкам натуральна і заканамерна апынулася ў складзе польскай дзяржавы. Прызнаючы моўныя, рэлігійныя адрозненні, аўтар адмаўляў беларусам у існаванні нацыянальнай свядомасці і імкненні да ўласнай незалежнай дзяржаўнасці. У перспектыве беларусаў ён бачыў выключна ў складзе польскай нацыі. Барташэвіч зыходзіў з канцэпту «палітычнай нацыі», спасылаючыся на спадчыну Рэчы Паспалітай у выглядзе існавання ў тых часы «польскай шляхецкай нацыі», якая ідэалізавалася. Ягелонская ідэя з'яўлялася цэнтральным стрыжнем асэнсавання перспектывы вырашэння беларускага пытання ў Польшчы. «Калі працэс паланізацыі Літвы і Русі адбываўся пры шляхецкай дэмакратыі, то чаму не можа адбывацца пры агульнай дэмакратыі?» [3, s. 34]. Прыняцце польскай гістарычна-палітычнай ідэі абгрунтавалася не толькі неабходнасцю дзяржаўнай лаяльнасці, але павінна было быць свядомым актам добраахвотнага прыняцця шматвяковай традыцыі. Гэты акт свядомай аўтапаланізацыі павінен быў прывесці, на думку Барташэвіча, да знікнення нацыянальнага пытання, узаемнай крыўды і непрыязнасці. Пад покрывам польскай ідэі і польскага патрыятызму змогуць спакойна суіснаваць і развівацца культурныя і племянныя адрозненні, не шкодзячы бяспецы дзяржавы [Там жа, s. 35].

Звязаны з нацыянальнымі дэмакратамі Р. Рыбарскі таксама звяртаўся да спадчыны Рэчы Паспалітай і зыходзіў у сваіх разважаннях з Ягелонскай ідэі. У сваёй працы «Народ, асоба, клас» ён разглядаў беларусаў як групу, якая пазбаўлена нацыянальных прыкмет і прыродна імкнецца да польскасці. Дзяржава, на яго думку, павінна спрыяць асіміляцыі, якую ён называў рэасіміляцыя, бо ў Рэчы Паспалітай беларускае насельніцтва ўжо паланізавалася, чаму аднак перашкодзіла русіфікацыя ў Расійскай імперыі. Падобныя погляды прыводзілі аўтара да думкі, што тая частка нацыянальных меншасцей, якая не асімілюецца і не жадае пакідаць Польшчу, павінна быць ізалявана і пазбаўлена некаторых правоў, бо вымушана духоўна прыстасавацца да новага ладу [4, s. 253].

Беларускае пытанне ў польскай кансерватыўнай плыні традыцыйна разглядалася праз прызму праблемы інтэграцыі «крэсаў». Зыходзячы з Ягелонскай традыцыі суіснавання розных славянскіх народаў у адной краіне і канцэпцыі блоку Цэнтральна-Усходняй Еўропы, сцвярджалася неабходнасць пашырэння пазітыўнага стаўлення да нацыянальных мен-

шасцей. Беларускія землі ўяўляліся часткай федэрацыі пад польскім патранатам [5, s. 120]. Неабходна адзначыць, што ў польскім грамадстве федэратыўная канцэпцыя не атрымала шырокай падтрымкі, што была абумоўлена ростам нацыяналістычных настрояў у грамадстве, супраць выступалі польскія землеўласнікі на ўсходніх землях, лічылася, што федэралізм будзе спрыяць росту сепаратызму сярод нацыянальных меншасцей, якія, у сваю чаргу, асцерагаліся страты ўласнай ідэнтычнасці.

За беларускімі тэрыторыямі ў складзе Польшчы адразу замацаваўся вобраз «расадніка антыпольскіх настрояў», а беларускае пытанне разглядалася выключна як інспіраванае знешнімі сіламі. Цалкам адмаўлялася існаванне нацыянальнай ідэалогіі ў дзейнасці беларускай эліты. Беларусы разглядаліся на ўзроўні этнаграфічнай сялянскай масы, у якой адсутнічала ўласная ідэнтычнасць і нацыянальныя памкненні, якая патрабавала апекі з боку польскіх улад. У. Студніцкі ў 1923 г. у артыкуле «Беларускае пытанне» глядзеў на беларусаў выключна як на матэрыял для паланізацыі і каланізацыі. «Як тры стагоддзі таму польская шляхта, ідучы на крэсы, спаланізавала шляхту ўсходніх зямель, так і зараз польскі люд, ідучы на ўсход, павінен выконваць там цывілізацыйную і паланізацыйную задачу» [6, s. 1]. Ён жа параўноўваў беларускую культуру з варварствам, лічыў спробы стварэння беларускай школы абсурдам і ахінеяй. Развіваючы думку аб штучнасці беларускага працэсу нацыятварэння, ён сцвярджаў, што пад час Першай сусветнай вайны немцы фактычна стваралі беларускую нацыю, фінансуючы газету «Гоман», якую рэдагаваў Луцкевіч, ці падтрымліваючы беларускае школьніцтва ў супрацьвагу польскім уплывам. У пачатку 1920-х гг. на змену немцам прыйшлі чэхі і літоўцы, якія падтрымлівалі беларускіх дзеячаў [Там жа, s. 1–2].

Студніцкім абгрунтаваліся любыя метады асіміляцыі беларусаў, якіх ён залічваў фактычна да катэгорыі негістарычных народаў. Беларусы, на яго думку, не мелі ўласнай гісторыі, а былі толькі аб'ектам уздзеяння іншых народаў, у адрозненне ад Польшчы, якая мела стагоддзі слаўнай гісторыі і з годнасцю вытрымала цывілізацыйны экзамен. Асіміляцыю ён лічыў этычна апраўданай, таму што яна несла беларусам больш высокі ўзровень культуры і цывілізацыі. У сваю чаргу, нават мінімальныя праявы беларусізацыі ён асуджаў, разглядаючы беларускую культуру як малавартасную, з убогім інтэлектуальным патэнцыялам, а сам беларускі рух называў адназначна шкодным для польскай дзяржавы [7, s. 1].

Іншых, менш радыкальных пазіцый прытрымліваўся С. Мацкевіч, прадстаўнік віленскіх кансерватараў і рэдактар газеты «Слова», які адлюстроўваў погляды «крэсовых зубраў». Кансерватыўны асяродак, хоць і не меў паразумення з нацыянальнымі-дэмакратамі ў 1920-я гг., але абодвум лагерам была ўласціва выразная антысацыялістычная пазіцыя. Зыходзячы з падобных поглядаў, С. Мацкевіч сцвярджаў, што дзяржава не павінна спрыяць беларусізацыі, але ў той жа час адмаўляў у неабходнасці перашкаджаць беларускаму адраджэнню і развіццю культуры. Ён выступаў супраць нацыянальных фракцый у сейме, якія толькі рэвалюцыянізуюць грамадства і адштурхоўваюць ад Польшчы спакойныя буржуазныя элементы

[8, s. 1]. Мацкевіч пагаджаўся з У. Студніцкім, што беларускую карту спрабавалі разыграць розныя знешнія сілы і шкадаваў, што польскі імперыялізм у гісторыі быў спынены русіфікацыяй. Згодны быў і з думкай аб недапушчэнні пашырэння беларускага руху за кошт каталіцкага насельніцтва, але выступаў супраць нацыяналістычнага падыходу да беларускага пытання і прапаноўваў ідэю стварэння «Перадрасіі», праваслаўнай часткі Беларусі, як муру паміж Польшчай і Расіяй [9, s. 2].

У 1923 г. С. Мацкевіч развіваў ідэю польскага імперыялізму ў супрацьвагу нацыяналізму. Крытыкуючы нацыяналістычны падыход да вырашэння нацыянальнага пытання, у сваім артыкуле «Моладзь і нацыяналізм» ён абгрунтоўваў неабходнасць дзяржаўнай асіміляцыі беларусаў, што на яго думку з'яўлялася акцыяй імперыялістычнай, якая прывяла б да пашырэння польскай нацыянальнай ідэі ў першую чаргу праз адукацыю. Імперыялізм не быў аналагам федэралізму, які прадугледжваў роўнасць народаў і суб'ектаў федэрацыі. Для С. Мацкевіча імперыялізм зводзіўся да выкарыстання малых народаў для ідэі вялікай польскай дзяржавы, а не для стварэння «карлікавых краін накшталт Беларусі» [10, s. 1].

У 1927 г. С. Мацкевічам быў апублікаваны артыкул «Пастаянна паўтараем», дзе фактычна была сфармулявана праграма адносна беларускага пытання, якое магло быць вырашана толькі пры ўмове знаходжання Мінска і Магілёва ў складзе Польшчы. У такім выпадку сцвярджалася магчымасць стварэння польска-беларускай дзяржаўнасці. У цэлым жа выказваліся сумненні адносна існавання беларускай мовы, падкрэслівалася слабасць нацыянальных беларускіх сіл, беларускай культуры. Крытыкавалася дзейнасць беларускіх нацыянальных дзеячаў, якія развівалі нацыянальную самасвядомасць праз апазіцыю польскай дзяржаве. Таму, на думку віленскіх кансерватараў, прадстаўленне аўтаноміі беларусам абсалютна не патрэбна, бо асцерагаліся адарвання беларускіх паведаў ад Польшчы і далучэння да БССР. Прапаноўвалася не перашкаджаць працэсу асіміляцыі, прыцягваць інвестыцыі ў край, не адштурхоўваць ад Польшчы беларусаў, настроеных анты-бальшавіцкі, і заняць прыхільна-нейтральную пазіцыю адносна развіцця беларускай культуры і самасвядомасці. Характэрна, што дзеячы кансерватыўнага кірунку вылучалі Палессе як асобную этнаграфічную групу з насельніцтвам, якое не адносілася да беларусаў ці ўкраінцаў, і лічылі неабходным падтрымліваць асаблівы характар рэгіёна [11, s. 1].

Публікацыі аўтараў кансерватыўнага і нацыянал-дэмакратычнага лагераў адлюстроўвалі вельмі істотныя з'явы, якія былі ўласцівы польскаму грамадству і гістарычнай думцы. Аднаўленне польскай дзяржаўнасці, з аднаго боку, стварыла велізарны пасіянарны штуршок для асэнсавання падстаў польскай дзяржаўнасці. З другога боку, у Польшчы супраць сваёй волі апынуліся шматлікія нацыянальныя меншасці, якія з недаверам і варажасцю глядзелі на станаўленне польскай адміністрацыі, разглядаючы тагачасную сітуацыю як акупацыю. Няўпэўненасць у сваім панаванні на ўсходніх землях падштурхоўвала нацыянальна-дэмакратычныя сілы да абгрун-

тавання радыкальных метадаў вырашэння нацыянальнага пытання. Беларуская меншасць, якой надавалася значна менш увагі ў параўнанні, напрыклад, з украінцамі, не разглядалася як нацыя, а толькі як этнаграфічная група, племя, маса насельніцтва без дакладна акрэсленай ідэнтычнасці. Заходняя Беларусь у наратыве аўтараў правых поглядаў уяўлялася «расаднікам антыпольскіх настрояў» разам з вобразам «ворага-беларускамуніста», які пры падтрымцы знешніх сіл імкнецца знішчыць польскую ўладу на «крэсах». Больш мяккія погляды адносна беларускага пытання выказвалі віленскія кансерватары, але і яны прадугледжвалі нацыянальную асіміляцыю для той часткі беларусаў, якая гатова асімілявацца, а таксама разглядалі «крэсы» як абарончы вал Польшчы [12, s. 1]. Беларусы адносіліся да негістарычных народаў, якія не мелі ўласнай гісторыі і ў гістарычным працэсе выступалі толькі як аб'ект дзеянняў іншых народаў і дзяржаў. Гістарычны наратыў зацвярджаў ідэі польскага месіянізму, цывілізацыйнай місіі на ўсходніх землях Польшчы праз каланізацыю і павелічэнне польскага землеўладання.

ЛІТАРАТУРА

1. *Dmowski, R. Myśli nowoczesnego Polaka / R. Dmowski. – Warszawa : Wydaw. Zachodnie, 1934. – 116 s.*
2. *Dmowski, R. Upadek myśli konserwatywnej w Polsce / R. Dmowski. – Warszawa : Spółka Wydawnicza Warszawska A. Sadzewicz, M. Nikolewicz, 1914. – 200 s.*
3. *Bartoszewicz J. Znaczenie polityczne Kresów Wschodnich dla Polski / J. Bartoszewicz. – Warszawa, 1924. – 40 s.*
4. *Rybarski, R. Naród, jednostka, klasa / R. Rybarski. – Warszawa : Gebethner i Wolff, 1926. – 276 s.*
5. *Mich, W. Problem mniejszości narodowych w myśli politycznej polskiego ruchu konserwatywnego (1918–1939) / W. Mich. – Lublin, 1992. – 306 s.*
6. *Studnicki, W. Kwestja białoruska / W. Studnicki // Słowo. – 1923. – 28 lut. – S. 1.*
7. *Studnicki, W. Asymilacja a moralność / W. Studnicki // Słowo. – 1923. – 14 mar. – S. 1–2.*
8. *Cat. Polityka naopak // Słowo. – 1924. – 5 lipca. – S. 1.*
9. *Cat. Przedrośja // Słowo. – 1923. – 18 marca. – S. 1.*
10. *Cat. Młodzież a nacjonalizm // Słowo. – 1923. – 22 lut. – S. 1.*
11. *Cat. Powtarzamy stale // Słowo. – 1927. – 22 marca. – S. 1.*
12. *Cat. Wał ochronny Rzeczypospolitej // Słowo. – 1923. – 7 lut. – S. 1.*